

Stubovi islama

(Rifeta Šahinović, *Stubovi islama*, Muftijstvo bihačko i Medresa "Reis Džemaludin-ef. Čaušević" Cazin, 2023)

Stubovi islama autora hafiza Rifeta Šahinovića izuzetna je knjiga koja nudi duboko razumijevanje islama i njegovih ključnih aspekata koje autor iznosi na svojevrsan način. Radi se o autoru koji je dobro poznat bosanskohercegovačkoj javnosti i koji ima nekoliko objavljenih knjiga i tekstova u kojima je obradio različite teme iz područja akaida, tefsira, hadisa, ahlaka i drugih disciplina. Autor spada u red tradicionalne i autentične bošnjačke uleme koja svojim stavovima inspiriše i educira ljude koji žele steći znanje o vjeri. Njegovo razumijevanje i tumačenje islama veoma je cijenjeno među muslimanima, jer je utemeljeno na tradicionalnim i autentičnim izvorima. Hafiz Šahinović je poznat po svojoj sposobnosti da složene koncepte razumijevanja islama prenese na pristupačan način, koristeći se primjerima iz stvarnog života i kazivanjima iz muslimanske povijesti. Kao tradicionalni bošnjački alim, hafiz Šahinović je poštovan među Bošnjacima muslimanima zbog svoje posvećenosti i odnosa prema islamskim vrijednostima i tradiciji. On se ističe i kao autor koji razumije moderne tokove i izazove s kojima se muslimani suočavaju danas. On je svjestan da se svijet mijenja i da je

potrebno razumijevanje islama prilagoditi tim promjenama, ali istovremeno zadržati njegovu autentičnost i uzeti u obzir sve povijesne činjenice koje su se dogodile u proteklih četrnaest stoljeća. Autor vješto spaja tradicionalnu islamsku nauku s modernim konceptima i pitanjima koja nas okružuju. Veoma dobro svoja tumačenja obogaćuje primjerima i rješenjima za probleme s kojima se ljudi suočavaju u današnjem vremenu. Svjestan je utjecaja tehnologije i medija na današnjeg čovjeka. Njegova je sposobnost da spoji tradicionalno i moderno i da ponudi relevantna rješenja za probleme bosanskohercegovačkog društva.

U knjizi *Stubovi islama* može se primijetiti njena sveobuhvatnost kojom autor obrađuje teme kao što su vjera, odnosno šehadet, namaz, post, zekat i hadž, ali i ostale teme koje su neophodne za pravilno razumijevanje prethodnih poglavlja, kao što je *ehlus-sunnet vel-džemat*, gdje autor nudi informacije o razumijevanju općenito pitanja o *ehlus-sunnetu vel-džematu*, zatim o Ebu Hanifi kao akaidskom učenjaku i njegovom *El-Fikhu-ekberu*, zatim o imamu Ebu Mensuru el-Maturidiju kao utemeljitelju teološke škole unutar sunijske tradicije čije ideje baštine muslimani u Bosni i Hercegovini u svom teološkom naučavanju vjere. U knjizi je obrađeno i poglavlje 'Kur'an o čovjeku kao pojedincu' gdje autor naširoko govori o znanju, Kur'anu, dobrim djelima i nekim osobinama koje su važne za razumijevanje *Stubova islama*, kao što su: istinoljubivost, iskušenje, nifak i oholost. Autor na kraju nudi čitaocima poglavlje 'Čovjek kao društveno biće' gdje govori o kreiranju budućnosti i opčinjenošću današnjeg čovjeka društvenim mrežama. Knjiga je organizirana na logičan način, s poglavlja koja se lahko prate i razumiju. Jezik koji autor koristi u pisanju ove knjige je jednostavan i razumljiv. Knjiga se može koristiti za teološko proučavanje tematike kojom se bavi a, s druge strane, ona je razumljiva i onim čitateljima koji nemaju teološku naobrazbu.

Kroz opise svih spomenutih tema, autor priskrbljuje veoma uvjerljiva obrazloženja koja ni u kom trenutku ne dovode u sumnju istinu vjere i njene percepcije. Naprotiv, u svom pisanju autor nudi veoma uvjerljive stavove iz kojih zrače sigurnost i potpuna uvjerenost u ono što piše.

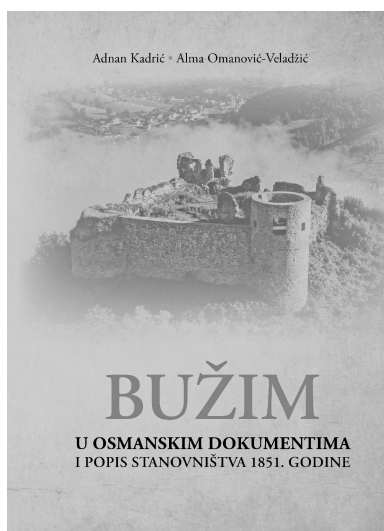
Autor knjige *Stubovi islama* prof. dr. Rifet Šahinović je hafiz Kur'ana i iskustvo dobrog poznavanja Božije Riječi olakšava mu duboku upućenost u sadržaj i poruke Kur'ana, te ih prenosi na čitaoce na način koji olakšava razumijevanje i primjenu onoga o čemu piše. Autor nas provodi kroz ključne koncepte i teme Kur'ana, objašnjavajući njihovu suštinu i značaj. On kroz svoje tumačenje izvlači iz kur'anskih ajeta njihovo dublje razumijevanje. Nastoji da sve što napiše, potkrijepi kur'anskim tekstom, a sve to uspijeva upravo zbog činjenice da je hafiz Kur'ana i razumije njegove duboke sadržaje i poruke, a sve to će pomoći čitaocima da lakše razumiju tematiku kojom se ova knjiga bavi.

U današnjem vremenu većina traži znanje u digitalnom svijetu. Imamo pristup ogromnoj količini informacija koje nam omogućavaju da lakše pronađemo odgovore na naša pitanja. Stoga autor odlično primjećuje da je pred današnjim generacijama veliki izazov čemu da se okrenu, jer, kako on smatra, knjiga nudi istinsko znanje, dok digitalni svijet pruža informacije. Autor se pita kako će današnje generacije koje imaju i knjigu i digitalni svijet izgraditi vlastiti stav i vrijednosni sistem prepoznavanja svijeta i stvarnosti te se oduprijeti digitalnim informacijama? Zato je ova knjiga korisna za one koji žele pronaći ravnotežu između modernog načina života i tradicionalnih vrijednosti koje su utemeljene na izvorima islama. Promicanje tradicionalnih muslimanskih vrijednosti može biti važno za mnoge ljude koji se suočavaju s izazovima i promjenama u svijetu. Ova knjiga može pružiti smjernice i perspektivu koja će čitateljima pomoći da se nose s tim

promjenama na način koji je u skladu s njihovim vjerskim uvjerenjem.

I na kraju, knjiga *Stubovi islama* autora hafiza Rifeta Šahinovića predstavlja veliki izvor znanja zbog raznolikosti pitanja kojima se bavi i nudi odgovore na mnoge dileme s kojima se susreće moderni čovjek. Stoga preporučujem ovu knjigu svima koji su zainteresirani za bolje razumijevanje temeljnih načela islama bez kojih nema ispravnog vjerovanja. Knjiga je zanimljiva i korisna i za nemuslimansku čitalačku publiku koja se želi detaljnije upoznati s islamom i njegovim razumijevanjem.

Nevezet Porčić

Bužim u osmanskim dokumentima

(Adnan Kadrić i Alma Omanović-Veladžić, *Bužim u osmanskim dokumentima: popis stanovništva 1851. godine*, BZK "Preporod" Bužim, Bužim, 2024)

Izvanredna studija pod naslovom *Bužim u osmanskim dokumentima: popis stanovništva 1851. godine* postala je dostupna čitalačkoj javnosti početkom 2024. godine. Knjiga je napisana na 513 strana i sa 636 napomena. Izdavač je BZK "Preporod" Bužim, a autorski je potpisuju dva, u stručnoj javnosti dobro afirmirana, naučna radnika Orijentalnog instituta Univerziteta u Sarajevu, dr. Adnan Kadrić i dr. Alma Omanović-Veladžić.

Recenzije potpisuju dr. Hatice Oruč, dr. Elma Korić i dr. Edin Veladžić.

Već pri prvom uvidu u sadržaj djela može se zaključiti da se radi o vrlo temeljitoj i ozbiljno urađenoj istraživačkoj studiji koja se u najvećoj mjeri zasniva na historijskoj građi prvorazrednog karaktera. Većina korištenih arhivskih izvora je osmanske provenijencije za čije korištenje i obradu je, pored velikog truda i strpljenja, bilo nužno i odlično poznavanje ne samo savremenog turskog već i staroomanskog jezika i pisma.

Studija je konceptualno situirana u dva dijela. U prvom dijelu je opširniji uvod u kojem su javnosti prvi put predstavljeni izvorni dokumenti iz osmanskih arhiva koji tretiraju prošlost Bužima od osvajanja utvrde Bužim u 16. stoljeću. Autori su, na temelju tih dokumenata, uradili dobru rekonstrukciju više historijskih događaja povezanih s preuzimanjem utvrde Bužim i njeno uključivanje u državno-pravni sistem Osmanske države. Zahvaljujući njihovom istraživačkom naporu i umijeću u prilici smo analizirati novootkrivene izvore i čitati vrlo zanimljive podatke o organizaciji i popisu posadnika utvrde Bužim iz 1586. i 1590. godine, zatim o promjenama u unutarnjoj strukturi u svjetlu promjena na granici Ejaleta kao i nekoliko vrlo pedantnih popisa, načinu finansiranja i aktivnostima u utverdama tokom 17. stoljeća (1616, 1626, 1627, 1646, 1683, i 1693. godine).

U nastavku prilično opširne uvodne studije imamo i jedan broj tekstova koji naučno tretiraju historijske događaje i procese oko utvrde Bužim u 18. stoljeću. Autorski dvojac se potrudio da nam predstavi značaj bužimske utvrde u jednom dužem vremenskom periodu s posebnim akcentom na njenu ulogu u nekoliko velikih ratova koji su vođeni između dva carstva i njeno pozicioniranje nakon mirovnih sporazuma koji su potpisivani tokom 18. stoljeća. Radi se o dokumentima koji se vremenski povezuju s Karlovačkim mirom (1699), Banjalučkim bojem (1737), Dubičkim ratom (1788-1791) i Svištovskim mirom (1791), a tu je i nekoliko potpuno novih dokumenata

koji osvjetljavaju ulogu posadnika iz Bužima u očuvanju javnog reda u kamengradskom i bihaćkom kadiluku.

U drugom dijelu knjige su dokumenti oko kojih je nastala cijela studija i koji zauzimaju centralnu poziciju istraživačkog poduhvata. Riječ je o dva popisna deftera muslimanskog stanovništva (Nüfus Defteri 5871) i nemuslimanskog stanovništva (Nüfus Defteri 5872), za koje autori navode da se čuvaju u Državnom arhivu Predsjedništva Republike Turske (Başbakanlık Devlet Arşivleri), u odjelu Osmanskog arhiva (Osmanlı Arşivi) u Istanbulu pod skraćenom oznakom NFS.d. U napomenama su dati precizniji podaci o defterima. Za prvi je navedeno slijedeće: TC BOA, Nüfus Defteri 5871 (BOA, NFS.d. 5871), opis deftera: bez poveza kožnog, tvrdi, s numeracijom, ukupan broj stranica: 304 (formata 21 x 55), od kojih su prazne stranice: 1, 40-43, 147-148, 192-194, 236-237, 274-275, 304; datum početka popisa: 29. zul-hidždže 1267. h.g./25.10.1851..g. Arhivske oznake za drugi defter su: TC BOA, Nüfus Defteri 5872 (BOA, NFS.d. 5872), opis deftera: poveza kožni, tvrdi, s numeracijom, ukupan broj stranica: 284 (formata 20 x 55), od kojih su prazne stranice: 1-5, 92-93, 236-240, 269-272, 277-284; datum početka popisa: 29. zul-hidždže 1267. h.g./25.10.1851. g. Predmetni defteri pisani su na osmanskome jeziku, rik'a (rik'a) pismom, čija je ljepota ispisa zavisila od pisara, a samim tim i njegova čitkost i jasnoća. Sama riječ nufus u naslovu govori o prirodi deftera i ona predstavlja množinu arapske riječi nafs u značenju "duša, osoba, čovjek".

Napominjemo da su *defteri* katastarski porezni popisi koje je veoma ažurno provodila administracija Osmanske države, skoro od samog početka, i da je riječ o historijskim izvorima iznimne vrijednosti. Oni su sadržavali osnovne podatke o selima, kućanstvima, broju čeljadi i religijskoj pripadnosti te u tom smislu predstavljaju nezaobilazan izvor za proučavanje demografije, historije i drugih tema iz oblasti društvenih i privrednih odnosa za vrijeme osmanske uprave.

Navedeni defteri, u prijevodu dr. Kadrića i dr. Omanović-Veladžić, donose nam popis stanovništva Bosanskog pašaluka realiziran hidžretske 1267. godine (1851) na prostoru današnje općine Bužim, a koja je u to vrijeme bila u sastavu nahije Krupa. Važno je spomenuti da je ovdje riječ o popisu stanovništva koji je na nivou Osmanskog Carstva započet još 1827. godine, u vrijeme sultana Mahmuda II, kao dio velikog državnog projekta popisa stanovništva, ali je on u Bosni realiziran s dvadesetogodišnjim zakašnjenjem zbog pobune bosanskih begova. U Bosni je taj popis urađen tokom 1266. i 1267. hidžretske, odnosno 1850. i 1851. godine.

Rukopis, odnosno prijevod pomenutih *deftera*, koncipiran je tako da nam prvo donosi popis muslimanskog, a zatim nemuslimanskog stanovništva na teritoriji današnjeg Bužima. Redosljed naseljenih mjesta ostao je isti kao u izvorniku, što znači da je prvo navedena utvrda Bužim, a potom slijede sela Lubarada, Konjodor, Dobro Selo, Radoč i Čava s pripadajućim domaćinstvima. Prema ovom popisu, Krupska nahija (bužimski dio) imala je šest naselja s 453 muslimanske kuće i 114 nemuslimanskih kuća, što ukupno iznosi 567 kuća. U njima je živjelo 1908 muških stanovnika muslimana i 651 muški stanovnik nemusliman, što ukupno iznosi 2559 muških stanovnika. *Defteri* nam daju vrlo jasnu sliku broja kuća po selima, podatke o broju ljudi aktivne dobi, maloljetne djece, ljudi u godinama, srodnički odnos itd. Uredno su evidentirani podaci o životnoj dobi, odnosno broju godina, kao i neke karakteristike opisnog karaktera za svakog odraslog čovjeka.

Ovakva vrsta historijske građe od izuzetnog je značaja za širu čitalačku javnost, a da bi se olakšalo njeno korištenje vrijedi istaći da su autori pripremili vrijedne priloge na kraju studije, rječnik termina, popis skraćena i indeks prezimena. Ovdje želimo skrenuti pažnju i na činjenicu da se oblik slavenskih prezimena koji danas poznajemo pojavljuje već u prvoj polovini 19. stoljeća, dakle tokom

osmanske uprave, iako je u javnosti dominantno mišljenje vladalo da se taj oblik prezimena u ovim krajevima povezuje s austrougarskim periodom. Indeks prezimena će, nedvojbeno, olakšati pretragu ovog zaista vrijednog i bistrog vrela za sve one koji imaju unutarnju istraživačku potrebu za traganjem po neistraženim dionicama bosanskohercegovačke prošlosti.

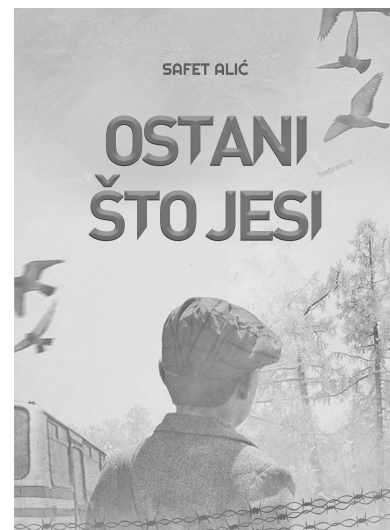
Želimo istaći da su autori prijevoda deftera, kao i kod drugih osmanskih izvora, tamo gdje postoji nekih dilema ili nedoumica s kojima bi se mogli suočiti korisnici prezentirane građe prilikom čitanja određenih imena i naziva, vrlo pregledno ukazali u podnožnim napomenama ili u uvodnim studijama za svako poglavlje. U tom dijelu oni su akcentirali značaj ovakvih istraživanja za historiografiju, ali i za širi spektar društvenih nauka, ponudili pojašnjenje metodologije za koju su se opredjelili kod prezentacije rezultata popisa, izbor za konkretne prevodilačke dileme i rješenja, kao i širi historijski kontekst urađenog popisa. Na kraju je ponuđen vrlo pregledan popis svih neobjavljenih izvora, s tačnim navođenjem signature i arhiva, popis objavljenih izvora relevantnih za ovu studiju i listu od 59 bibliografskih jedinica.

Sagledavajući sve navedeno, možemo sa zadovoljstvom konstatirati da knjiga *Bužim u osmanskim dokumentima: popis stanovništva 1851. godine* predstavlja izuzetno vrijedno djelo čije publiciranje je sa stručnog i naučnog aspekta u potpunosti opravdano, uz želju da pronade put do što većeg broja čitalaca, ali i da posluži kao inspiracija i poticaj drugim istraživačima da se odvaže na slične poduhvate. Bilo bi vrlo zanimljivo ugraditi rezultate ovog popisa u širu demografsku sliku prostora Cazinske krajine iz sredine 19. stoljeća, a za to je preduvjet da se naučno obrade i objave popisi ostalih krajiških mjesta, a današnjih opština: Cazina, Bosanske Krupe, Velike Kladuše i Bihaća. Riječ je o djelu koje pomjera granice spoznaje o načinu života jedne male zajednice uz granicu dva moćna carstva, u uvjetima višestoljetnog oblikovanja kolektivne svijesti, o

mentalitetu krajiškog čovjeka, o antropološkim karakteristikama, o demografskim kretanjima i na koncu o djelu koje pred sud javnosti donosi vrlo precizan i dosad najraniji popis stanovništva Bužima kao naseljenog mjesta.

Nedvojbeno je da ovakva historijska građa, na izuzetan način pripremljena, analizirana i obrađena, ima poseban značaj za proučavanje, prevashodno, lokalne historije. Međutim, podaci koji se mogu crpiti iz ovakvih izvora nerijetko se mogu aplicirati i na mnogo šire teme, koje prevazilaze lokalne granice mikroprostora. Argumentirano možemo pretpostaviti da će objavljivanje ove studije pobuditi zapažen interes kako stanovnika današnjeg Bužima tako i šire stručne javnosti, posebno među profesionalnim historičarima, orijentalistima, demografima, etnologima i ostalim istraživačima koji će se u svojim budućim istraživanjima baviti različitim aspektima prošlosti Bužima i njegove okoline.

Edin Veladžić

I nakon životnih vrhova i dolina – ostani što jesi

(Safet Alić, *Ostani što jesi*, Tuzla, 2023)

Darovani *dah života* koji oživljava zemljani oblik jeste ono što čovjeka čini bićem s posebnom svrhom. Jedan *dah* – jedan *dan* – cio *život*.

Drugačije izrečeno, u jednom dahu, u jednom danu sadržano je cijelo čovjekovo bivstvovanje. Taj isti čovjek od života ima onoliko koliko je bio spreman da se usredsredi – sebe odnosno svoje javstvo podredi – svoju nutrinu po zakonitostima jasnim uredi. Jedan dah/uzdah, a tolike životne doline koje treba prepješačiti i toliki vrhovi koje treba dosegnuti i preći. Ako se prvi uspješno pređe, iza njega slijede sve veći i veći... Na putu k vječnosti čovjek se susretne s prolaznošću u kojoj mu se otvaraju svekolike prilike da učini i načini ono *moгуće* iako mu se uveliko predstavlja i čini kao nemoguće te da tako osim što naraste i *doraste* onome što jeste ili bi trebao biti.

Sve živo piše svoju životnu knjigu bojeći njene stranice vlastitim ubjeđenjem, činjenjem. Istine radi, neke su kratke, ali iznimno duboke i pažnje vrijedne dočim su neke preduge i posve zanemarive. Svaki čovjek bez razlike ima priliku da izabere/probere šta li će i kakav sadržaj njegove životne knjige biti, a takvo šta podrazumijeva da na kraju svoga proputovanja nikoga ne treba kriviti već odgovornost htio ili ne htio trebat će preuzeti. Također, po svojoj prirodi, neke knjige su optimistične i vedre, dok su druge pesimistične i tužne, neke su poticajne, inspirativne, ispunjene govorom o djelovanju po dobru, a već druge pretrpane, nemotivirajuće, depresivne, antagonistične po sadržaju i porukama. Upravo, izgled/dizajn, sadržaj, prijemčivost te životne knjige zavise od čovjeka do čovjeka.

Roman *Ostani što jesi* više je od toga da ga se razumijeva kao mnoštvo slova, riječi, rečenica ili jedino i samo kao jezgrovitu i sadržajnu književnu formu – naime, on je *život*. To je doživljeni, proživljeni i u nekim trenucima nadživljeni usud koji se nadvio nad čovjeka. Taj usud je učinio da se bude *više od malo*, da se pored svekolikih nedaća izađe iz zone komfora i pokaže da je moguće i drugačije i bolje i više. Ovo je štivo koje, bez pretjerivanja, nudi mnogolike perspektive o tome da je uvijek

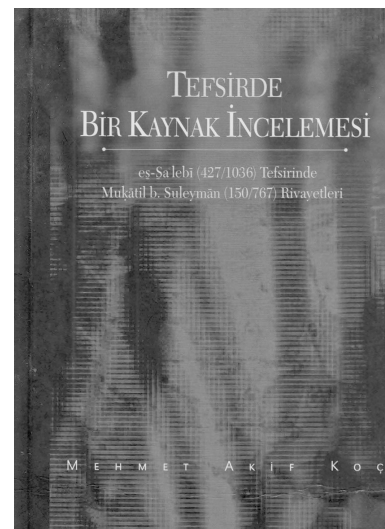
moгуće smislenije, određenije i proaktivnije pristupiti životnim problemima i dilemama odnosno izazovima. Dekartovski kazano, izriječ “ne mogu” je zamijenjen optimističnom maksimumom “hoću i, dakako, mogu jer jesam”. Naravno, treba znati kako je u susretu s izazovima i prilikama koje nam se nude važno dvoje: samopouzdanje i kompetencije/vještine. Naime, ako mislite da nešto možete uraditi, to je samopouzdanje. No, ako to doista možete uraditi, to je već kompetencija. I jedno i drugo je neophodno za progres. Na tragu toga, Safet Alić je u svome životu, a samim tim i kroz ovu vrijednu knjigu, sukusirao ovo dvoje na način da je imao samopouzdanje da nešto može i, također, urođeni dar odnosno stečene vještine da takvo što i ostvari. Uz sve to, ostao je dosljedan onome što je uvijek bio, bez obzira na životne oluje, i kao primordijalni dar u sebi i sa sobom zadržao: skromnost, odanost, pouzdanost, druželjubivost, iskrenost i, što je ponajvažnije, *insanijet*.

Premda nas, u prvome dijelu, autor vodi i uvodi u nekoliko intrigantnih i tragičnih faza svoga habitiranja, uveliko u svemu tome ne nedostaje optimizam da će sunce naposljetku granuti. Kada čitamo opise ratnih događanja kao da ih i mi u tom trenutku proživljavamo jer su te slike tako napisane i opisane da se čine tako živim i autentičnim. Priča koju nam kroz cio ovaj roman donosi sam autor je nadasve ono što je bilo i što se neminovno zbililo, a što je, u konačnici, polučilo da dijete koje je proživjelo genocid u Srebrenici iz te iste životne doline uspije i dosprije na vrhove s kojih sada drugačije rezonuje i razumijeva darove života.

Ovo izvanredno štivo, i u pogledu sadržaja ali i u pogledu načina pripovijedanja, zaslužuje da bude među nama i s nama te nas jednako toliko zadužuje da na život gledamo kroz prizmu davno izrečene mudrosti – da nas kao misleća bića određuje naša percepcija datih okolnosti, a da toga često nismo ni svjesni. Zapravo, većina onih koji ne uspiju nisu poraženi – oni

jednostavno odustaju. U tom smislu, ovo je priča o istrajnosti i spremnosti da se ide naprijed ostajući dosljedan onome što se jeste.

Saudin Gobeljčić

Analiza jednog tefsirskog izvora

(Mehmet Akif Koç, *Analiza jednog tefsirskog izvora: Predaje Mukâtıla b. Sülejmāna (150/767) koje se nalaze u Sa'lebijevo (427/1036) tefsiru*, Kitabiyat, Ankara, 2005; Izvorni naziv na turskom jeziku: Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi: es-Sa'lebi (427/1036) Tefsirinde Mukâtil b. Süleymân (150-767) Rivayetleri)

Kritičko i književno analiziranje ranih djela koje smatramo temeljima islamskih nauka i tradicije zadaci su koji se postavljaju pred savremene istraživače u oblasti teologije. Osnovni cilj koji se ovim pristupom nastoji postići jeste utvrđivanje originalnosti predaja nastalih u prva tri stoljeća po Hidžri. Djelo na koje ćemo se osvrnuti bavi se utvrđivanjem autentičnosti predaja koje prenosi Mukâtıl b. Sülejmân, a koje su zabilježene u Sa'lebijevo tefsiru.

Mehmed Akif Koç, dugogodišnji profesor tefsira na Teološkom fakultetu Univerziteta u Ankari, kao autor koji se i ranije bavio pitanjem autentičnosti ranih tefsirskih tekstova, ovaj put svoje istraživanje zasniva na paralelnom čitanju šest izvora:

(1) tri rukopisa Sa'lebījevog tefsira (Velijuddīn-efendijin, Šehid Ali-pašin i Yozgatski rukopis), (2) Sa'lebījev štampani tefsir koji je uredio K. Hasen, (3) rukopis tefsira Mukātīla b. Sulejmana (Hasan Husni-pašin), te (4) štampanoj verziji Mukātīlovog tefsira, koju je uredio A.M. Šehate. Pri tome, naš autor uzima u obzir i postojanje dva puta (tarīq) kojima su Mukātīlove predaje prenesene: irački (verzija koju je uredio Šehate) i horasanski put (koji je vjerovatno koristio Sa'lebī).

Djelo *Analiza jednog tefsirskog izvora* prvenstveno je historijski narativ o procesu rehabilitacije Mukātīla b. Sulejmana, mufesira koji je živio u prvoj polovini drugog hidžretskog stoljeća. Mukātīl je autor najstarijeg cjelovitog tefsira koji je do nas došao, ali je malo poznato da je njegova recepcija u drugom i trećem hidžretskom stoljeću bila prilično problematična. U Taberijevom i Ibn Ebī Hātimovom tefsiru, najcitiranijim enciklopedijskim sunijskim tefsirima, nema apsolutno nikakve reference na Mukātīla. Razlog za to su mnoge optužbe koje su u to vrijeme bile upućivane na njegov račun: da je sklon tešbihu i teđsimu, odnosno da je blizak šiijama i murđzijama. Stoljeće i po mufesiri nisu preuzimali predaje iz njegovog tefsira, kako ne bi ugrozili legitimitet vlastitih tefsira. Takav pristup trajao je sve do imama Mātūrīdija, koji Mukātīla u svom tefsiru citira na tridesetak mjesta, što predstavlja prvu fazu procesa rehabilitacije ovog ranog mufesira. Međutim, za konačnu potvrdu Mukātīlovi predaja morat ćemo pričekati komentatora iz petog stoljeća, Sa'lebija iz Nišapura, koji ga u svom tefsiru citira na više od 630 mjesta. To će biti prekretnica u historiji tefsira, nakon koje će Mukātīlove predaje postati jedan od uobičajenih tefsirskih izvora kod mufesira koji će doći.

Mehmed Akif Koč, za početak, detaljno razmatra Uvod (mukaddimu) Sa'lebījevog tefsira *El-Kešf*, u kojem se spominje više od stotinu referentnih djela. Stoga treba naglasiti da je ovaj Uvod, kao izvor koji bilježi

literaturu prva četiri hidžretska stoljeća, od ključnog značaja za istraživače ranog perioda islamskih nauka. Potom, autor analizira osnovne karakteristike Mukātīlovi predaja, ističući neke od njih: (1) vjernost kontekstu, (2) upotreba mitologije i israilijata, (3) sklonost isticanju brojeva i (4) neke historijske nedosljednosti.

Ovdje bismo željeli istaknuti princip *vjernosti kontekstu*. Kako bi se na prvi pogled moglo učiniti, nije riječ o tekstualnom kontekstu (siyāk-sibāk), nego o kontekstu mjesta i vremena unutar kojih se Objava realizirala. Drugim riječima, Mukātīl svoj tefsir piše imajući na umu sliku historijske okolnosti Objave, pa su, stoga, za njega adresanti Kur'ana prvenstveno svjedoci Objave. Ajete koje bismo danas shvatili kao obraćanje cijelom čovječanstvu on razumijeva kao obraćanje ljudima Mekke. Ili, pak, ajet: "Vi u Allahovom Poslaniku imate divan uzor" (33:21), koji se danas shvata kao pokazatelj Poslanikove, a. s., moralne superiornosti, Mukātīl smješta u kontekst teškoća pretrpljenih tokom Bitke na Hendeku, gdje Poslanika, a. s., navodi za primjer stamenosti. Ajete nejasnog značenja o kojima su pisane rasprave, poput: "I haljine svoje očisti" (74:4) svodi na osnovno i jednostavno značenje, temeljeći ga na običajima arapskog jezika: "onaj čiste odjeće" je izraz koji se koristi među Arapima za ljude koji se klone grijeha. U kontekstu toga, interesantan je i njegov komentar po pitanju ajeta koji poziva na promišljanje o tome kako je stvorena deva (88:17). Mukātīl kaže: "Logično je da je Uzvišeni Allah ukazao na devu, zar bi Arapima ukazao na slona (životinju koju ne poznaju)?" Na ovom mjestu bismo voljeli pročitati Kočeve komentare po pitanju savremene debate o povijesnosti Kur'ana u kontekstu Mukātīlovog pristupa tefsiru. Očito je da teza povijesnosti Kur'ana ima mnogo ranije korijene, te da nije produkt savremenog doba. Međutim, Koč izbjegava ovu (problematičnu) tematiku.

Drugi dio knjige nosi naslov "Proces rehabilitacije Mukātīlovi predaja

i uloga Sa'lebījevog tefsira". Autor razmatra razlike između Mukātīlovi predaja zabilježenih u Sa'lebījevom tefsiru (horosanska verzija) i onih u štampanoj verziji njegovog tefsira (iračka verzija). Kao rezultat vrlo detaljnog istraživanja i paralelnog čitanja dva tefsira, zajedno s njihovim rukopisnim formama, Koč utvrđuje razlike između dvije verzije, te ih dijeli u dvije grupe: problematične razlike i one koje su proizvod ljudske greške. Problematične razlike uključuju one koje su rezultat potencijalnog manipulisanja informacijama. Za primjer su navedena imena povezana s ajetom koji osuđuje skupinu ljudi jer svoj imetak troše da bi odvrćali od Allahovog puta. (8:36) U Sa'lebījevom tefsiru (horosanska verzija) zabilježena je Mukātīlova tvrdnja o tome da je postojala grupa Kurejsija koja je imetkom pomagala Mekkelijama u Bici na Bedru, među kojima je bio i Abbas b. Abdulmuttalib. Međutim, u štampanoj verziji Mukātīlovog tefsira (iračka verzija), umjesto Abbasovog imena spominje se Haris b. Hišam. Koč sugerise da je ovaj primjer vjerovatno bio pokušaj da se u abasijskoj prijestolnici očuva reputacija pročelnika loze, Abbasa b. Abdulmuttaliba. Međutim, detaljnim čitanjem ovih i drugih razlika u dvije verzije Mukātīlovi naracija, Koč dokazuje da pretpostavka o sistematskoj distorziji nije logična (dokaz za to jeste to što je na drugom mjestu u iračkoj verziji Mukātīlovog tefsira Abbas b. Abdulmuttalib kritikovan; 9:17).

Konačno, naš autor uspješno dokazuje tezu da je Mukātīl rehabilitiran i legitimiran kroz Sa'lebījev komentar. To se vidi i po tome u kojoj mjeri su njegove predaje koristili kasniji mufesiri: Māverdi, Tūsi, Zamahšeri, Ibn 'Atije, Rāzi i drugi – svi su koristili Mukātīlove predaje iz horosanske verzije, čime je dokazano da su ih preuzimali iz Sa'lebījevog komentara. Time je Mukātīl postao nezamjenjiva tefsirska referenca.

Knjiga *Analiza jednog tefsirskog izvora* zaslužuje da bude djelo koje će pažljivo čitati ne samo istraživači

tefsira nego i istraživači drugih islamskih nauka. Zaključci do kojih je došao Koč rezultat su ozbiljne naučne studije i detaljne analize. Kroz primijenjenu metodologiju, korištenje argumenata, postavljanje pitanja i iznošenje logičkih pretpostavki, pobijanje stavova s kojima se ne slaže, paralelno čitanje rukopisa i upoređivanje zaključaka do kojih su došli savremeni autori, Kočeva knjiga je nivo ispod kojeg se ne treba spuštati u analiziraju teoloških historijskih izvora.

Međutim, to ne znači da se trebamo zadovoljiti ovim pristupom.

Da bi se nacrtala slika historijskog procesa, postoji potreba za sveobuhvatnijim istraživanjem i uspostavljanjem korelacije između poznatih informacija: koji razlozi leže iza Maturīdijeve i Sa'lebījeve *hrabrosti* da se pozovu na *problematičnog* Mukātila? Da li razlog za to leži u njihovim karakterima, ideologiji, kulturi ili geografskim faktorima? Da li je njihova hrabrost da u svoje tefsire unesu marginalnu ideju razlog zašto su bili zanemareni u postklasičnom periodu (podsjetimo da je Sa'lebījev tefsir objavljen tek 2004.,

a Maturīdijev 2005. godine)? Kakva je trenutna pozicija ehli-sunnetske metodologije u odnosu na prva tri stoljeća Hidžre? Da li su mislioci i vrijednosti koje mi danas držimo za najviše autoritete u islamskoj tradiciji imali isti položaj u ranoj muslimanskoj civilizaciji? Istraživanje historijskih izvora rezultirat će naučnim iskorakom, te odgovorom na ova i slična neugodna pitanja. Međutim, za to je potrebno maturīdijevsko-sa'lebījevske hrabrosti.

Emina Ćeman-Kiremitci